

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ
ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАР КАФЕДРАСИ

РЕФЕРАТ

*Мавзу: Баркамол авлод тарбиясида ислом динининг ўрни ва
роли*

Тайёрлади.Э.Хамроев

Тошкент -2012

***Мавзу: Баркамол авлод тарбиясида ислом динининг
ўрни ва роли***

Режа:

1. Кириш
2. Маънавий баркамол инсонни тарбиялаш замон талаби
3. Жисмоний ва маънавий покликка интилиш ислом ахлоқининг муҳим
йўналиши.
4. Комил инсон ва унинг шарқона талқини
5. Хулоса
6. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Кириш.

“Қуръон”нинг вужудга келиш жараёни Шарқ олами учун буюк ўзгаришлар даври, Шарқ уйғониш даврининг бошланишига сабаб бўлди. Натижада, Ер юзининг катта қисмида яшаётган ҳудудларда исломий маънавият – ҳалол билан ҳаромни, иймрсизлик билан иймон – эътиқодни, диёнат билан диёнатсизликни қатъий чегараларини аниқ белгилаш имкони туғилди. Ислом инсоний поклик, фозиллик ва комилликнинг илоҳий булоғи сифатидаги ҳаётбахшчашма, маънавий қашшоқлик ботқоғига ботганлар учун шифо, сўқир кўзларга нур, малҳам бўлди.

Албатта, илмий билимлар билан моддий оламнинг сир-асрорларига, чунончи, Ер куррамизда мавжуд нарса, предмет, жонли ва жонсиз табиатмоҳиятига муайян даражада етиш мумкин. Бироқ борлиқдаги илоҳий оламни ва унинг инсон руҳий дунёси билан сирли боғланиши, шунингдек, танани тарк этган инсон руҳининг кейинги тақдири, ҳолати муаммоси фақат илоҳий илмга дахлдордир. Башарият учун туширилган сўнгги дин бўлмиш Ислом, унинг асоси Қуръони карим фоний дунё билан абадият дунёсининг мувозанатини таъминлайдиган, инсониятни энг ишончли ҳидоят йўлидан бошлашга қодир маънавий-илоҳий манба. Унинг нурли йўли инсонларни комилликка етаклаш, элтишдан иборат.

Ислом таълимоти билан ҳаётий зарур даражада қуролланган одам хоҳ оилада бўлсин, хоҳ аҳли жамоа ёхуд жамиятда бўлсин осойишталик, поклик, ҳалоллик, покизалик, ҳаром йўл, меҳнатсиз топилган бойликдан йироқлик, меҳр-оқибат, давлати, халқига садоқат жабҳаси тарафида туради. Гуноҳ ва савоб чегарасини англашда ҳеч қачон адашмайди. Инсоний ва виждоний огоҳлик, уйғоқлик маконини ҳар қандай вазиятда тарк этмайди. Негаки, ҳалол ва ҳаромни ажрим қилган инсон Яратган олдидаги иймоний масъулиятни ҳар қандай оғир шароитда ҳам бор вужуди билан ҳис қилади. Амал қилишда ҳам собит туради. Бу ҳолда унда моддий фойда ёки зарар кўриш мақсади ўз аҳамиятини йўқртади. Ҳолбуки, одамлар диёнатдан кўз юмиб, ноҳалоллик

томонга тойиб кетишади. Бундан давлат, жамият ва ўзга шахс қанча зарар кўрмасин, у ўз нафси ва манфаати олдида таслим бўлади. Ривожланиш ва иқтисодий тараққиётини, бутун жамиятни орқага тортувчи, емирувчи, таназзулга йўл очувчи куч бу – иймон-этикодсиз, субутсиз, ҳеч нарсадан парҳез қилмайдиган кишилардир. Иймон бутлиги ва унга собитлик эса ҳам тана, ҳам руҳий покизаликни сақлаш имконини беради. Агар бу ҳолатга бутун бир миллат миқёсида эришилса, жамиятимиз, мамлакатимиз миқёсидаги тозариш, ҳаётий фаровонликни янада кўпроқ ҳис қилиш мумкин.

Худди дунёвий илм яхши ўрганилмаса, у илм бўлмагани каби диний илмларнинг етишмаслиги ҳам бу улуғ таълимот тўғрисида нохуш, салбий фикрларнинг тарқалиши, шунингдек, ундан узоқда бўлган шахсларнинг ислом таълимотига шубҳа билан қараш, ундан оқибат совиш каби ҳолатларни келтириб чиқаради.

Дини ислом иймонга заррача шубҳа аралаштирмайдиган тарбиявий, руҳий воситага эгадир.

Қуръони каримдаги мезон тарозиси таърифи ҳам инсонларни ўйга толдирмай қолмайди. Инсонни ҳаракат ёки ҳаракатсизлик туфайли содир этигадиган ёки билиб-билмай қилинадиган гуноҳлардан сақланишга даъват этувчи огоҳлантирувчи тушунча бу – мезон тарозисидир. Исломнинг улуғ тафсирчилари мезон тарозисини таърифлашга интилганлар. Бу билан кўзи очик, аммо қалб кўзи сўқир бўлганларнинг кўзини самарали таъсир воситалари билан очишга ҳаракат қилганлар. Уларнинг таърифича, гуноҳ ва савоб ишлар битилган номалар тилга киради. Инсонларнинг умр битиклари яхши ва ёмон амалларни тириклигида содир этганига қараб, уч гуруҳга ажратилади.

Ислом таълимотига кўра, бу дунёдаги ҳеч бир инсоннинг бирон ҳаракати бежиз кетмаслигини эслатувчи, уларни салбий ҳаракатлардан

Маънавий баркамол инсонни тарбиялаш замон талаби

Бугунги кунда маънавий ва жисмоний баркамол авлодни тарбиялаб

вояга етказиш биз учун умуммиллий, умумдават миқёсидаги кечиктириб бўлмайдиган вазифа саналади. Бу эзгу мақсад йўлида амалга оширилаётган ишларимизни изчил ва қатъиятлилиқ билан давом эттириш бугунги сиёсатимизнинг диққат марказида турибди. Ҳақиқатан ҳам мустақилликнинг дастлабки кунларидаёқ бу масалага катта ва узлуксиз эътибор бериб келинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг ҳар бир нутқи ва маърузалари, мақола ва асарларида юксак маънавият келажак пойдевори эканлиги қайта-қайта таъкидланмоқда. «Зеро деб уқтиради Ислоҳ Каримов, биз жамиятимиз тараққиётини фақатгина иқтисодий, ижтимоий фаровонлик билангина эмас, халқимизнинг маънавий баркамоллиги, демократик ва инсонпарварлик тамойилларининг кишилар онгида нечоғлиқ чуқур илдиз отиши билан баҳолаймиз»'.

Эркесвар халқимиз мустақиллик туфайли ўз ери, ўз тили, ўз динига эга бўлди, миллий ғурури, иззат обриси тикланиб, эндиликда қадриятларимиз, маънавий меросимиздан баҳраманд бўлмоқдамиз. Мустақиллик ва маънавият бир-бирига ғоят боғлиқ тушунчалардир. Маънавияти юксак халқни қул қилиш, абадий истибдод зулми остида саклаш мумкин эмас. Бундай маънавиятнинг камол топиши, калбларга сингиши учун мустақилликни мустаҳкамлаш ҳам лозим бўлади. Қудратли келажаги буюк давлат, буюк ижтимоий-иқтисодий ислохотлар қудратли маънавият замирида вужудга келади. ҳар бир алоҳида шахснинг ва бугун миллатнинг маънавий камолоти орқали демократик ҳукукий давлат барпо этилади. Давлатимиз раҳбари шу боис ҳам маънавият ва маърифатга доимо катта эътибор бериб келмоқда. Шу оқилона сиёсат туфайли халқимиз ўзлиги таниб, ўз шажарасини идрок этмоқда, тарих олдидаги вазифасини англаб олмоқда.

Инсон маънавиятини юксалтирмасдан туриб, халқимиз ҳаёти ва турмуши юксалишида, ҳамда мамлакатимиз тараққиётида муваффақиятларга эришиш қийин. Ислохотларнинг биринчи босқичида миллий маънавиятни юксалтириш йўлида кузланган мақсад тула амалга оширилди ва иккинчи босқичда амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларга замин ҳозирлади. Маънавий, ғоявий,

мафкуравий парокандалик даврига бардам берилди. Ижтимоий ходисалар билан бирга миллий маънавиятимиз юксала борди. Юртбошимиз Ислом Каримов «Ўзбекистан иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» асарида таъкидлаганидек: «Халкнинг маънавияти ва маданияти, унинг тарихи ва хослиги қайта тикланаётганлиги жамиятимизни янгиланиш ва тараққий эттириш йулидан муваффақиятли олға силжишида хал килувчи, таъбир жоиз булса, белгиловчи аҳамиятга эгадир. Ҳақиқатан фақат маънавий эркин ва озод халқ, теран ва комил тафаккур туфайли ҳар соҳада катта ютуқларга эришиши мумкин, Бошқача айтганда, фақат маънавий соғлом, кучли жамиятгина ислохотларга тайёр бўлиши мумкин².

Маънавий тарбия соҳасида кўзбуймачиликка йул қўйиш нихоятда хатарли. Маънавият жамият ҳаётининг шундай бир нозик, аҳамиятли соҳасики, бу борада ҳўжақўрсинга иш қилиш иқтисодий ва сиёсий соҳаларда кутилмаган турли инқирозларни келтириб чиқариши мумкин. Айниқса, бу соҳада ўзи бўларчилик ва лўттибозликка йўл қўйиб бўлмайди. Кишиларда, хусусан ёшларда янги маънавиятнинг шаклланиши анча мураккаб ва машаққатли жараён ҳисобланади. Буни амалга ошириш учун кенг қўламли маданий, тарихий, маърифий, тарбиявий ишларни амалга ошириш керак бўлади. Эски тузум шароитида таркиб топган маънавий инқирозга барҳам бериш, янгича тафаккурга эга бўлган инсонни шакллантириш мураккаб, муайян даврни талаб килувчи, аста-секин амалга ошадиган жараён бўлгани сабабли тарихнинг бурилиш давларида жамият ҳаётида маънавий бўшлиқ ҳолатлари ҳам юзага келиши табиийдир. Бу бўшлиқ жамият учун иқтисодий, сиёсий инқирозга нисбатан анча хатарлироқ кечади. Шунинг учун жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Бундай бўшлиқ, юзага келган тақдирда фарзандларимизни бошқалар етаклашга ҳаракат қилади. Бундай ҳавфнинг олдини олиш учун бугун ҳаракат қилмасак, эртага кеч бўлиши мумкин. Унинг аччиқ сабоқларини 1999 йил 16феврал воқеалари кўрсатди. Шу сабабли тарихий бурилиш давларида объектив тарзда юзага келадиган бундай ҳолатларни чуқур англаб, уларга тўғри муносабагда бўлиш лозим. Мамлакатимиз раҳбарияти буни тўғри англаб, бундай ҳолатларнинг қалқиб юзага чиқишининг олдини фақат одамларимиз,

авваламбор ёшларимизнинг имон-этиқодини мустахкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш орқалигина олиш мумкинлигини, мустақиллик тафаккури, маънавиятини шакллантириш, мақсад, вазифа, воситалари йўллари излаб топиш, ҳаётга жорий этиш орқали ҳал этиш мумкинлигини таъкидлаб, келмоқда¹. Зотан, ёш мустақил мамлакатимизнинг келажаги учун маънавияти юксак, баркамол инсонлар зарур. Шунинг учун ҳам юртбошимиз «Юксак маънавият — келажак пойдевори» деган хикматли шиорни янада баландроқ кўтардики, юксак маънавият мустақилликни мустахкамлаш, ривожлантириш ва такомиллаштириш учун муҳим ва зарурий тамойиллардан бири бўлиб қолди.

Маънавиятли ва эътиқодли кишилар ўз маслаҳи, ватани учун жонини фидо қилишга ҳам тайёрдирлар.

Олдимизда турган эзгу мақсадларимиз-мамлакатимизнинг буюк келажаги ҳам эртанги кунимиз, эркин ва фаровон ҳаётимиз ҳам, Ўзбекистоннинг ХХІ асрда жаҳон ҳамжамиятидан қандай ўрин эгаллаши ҳам — буларнинг барча-барчаси, авваламбор, янги авлод, униб-ўсиб келаётган фарзандларимиз қандай инсонлар бўлиб вояга етишига боғлиқдир.

Ватанимиз эртанги кунини, зурёдларининг бахту истикболини истайдиган ҳар бир одам — у ким бўлиши, қандай лавозим эгаси эканидан қатъи назар, фарзандларимизнинг маънавий, ғоявий тарбия масаласидан четда турмаслиги керак. Бугун бу ўта муҳим масалага бепарво қарашга, лоқайд бўлишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Эндиликда, маънавий ва маърифий тарбия мустақил давлатимиз сиёсати даражасига кўтарилди. Чунки Президентимиз таъкид-лаганидек, тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан стук одамлар ҳал қилади. Юртдошларимизнинг техникавий билими, мураккаб технологияни эгаллаш қобилияти маънавий баркамоллик, мустақил тафаккур билан бирга бориши керак. Ақлан заковат ва рухий-маънавий салоҳият маърифатли инсоннинг икки қаноти бўлади. Бутун маънавий ва маърифий тарбия ишимизни шу қоидага асосланиб қурмоғимиз, замон, мустақил тараққиётимиз, бозор муносабатлари даври талабидир.

Қуръони Карим, ҳадислар ва шариат кўрсатмалари инсон маънавий-маърифий камолотининг асоси бўлган ахлоқ-одоб тарбиясининг барча қирраларини ўз ичига олган. Сирасини айтганда, Ҳадислар маънавий-ахлоқий тарбияга оид бўлган фикрларнинг мукаммал тўпламидир. Қуръони Карим, ҳадисларни, шариат кўрсатмаларини ўрганар эканмиз, уларда ахлоқий камолот, ҳалоллик ва поклик, имон ва виждон билан боғлиқ, бўлган бирорта ҳам муҳим масала эътибордан четда қолмаганини кўрамиз. Айниқса, Ислом ҳаром ва ҳалол масаласига мусулмонлар эътиборини қаратади. Шариатда Оллоҳ томонидан қилинишига рухсат этилган амаллар ишлар ҳалол дейилади. Ҳаром эса аксинча, қилинишига рухсат этилмаган ишлар ва амаллардир. Оллоҳ ҳаром этилган ишларни қилувчиларга бу дунёда ёки қиёмат кунда жазосини албатта бериши айтилган.

Ҳалол қилинган нарсалар ва ишлар кўпчиликка маълум, у ҳақда кўп эшитганмиз. Ҳаром қилинган ишларни эслатиб ўтиш ва эслатиб туриш жоиздир. Булардан айримлари қуйидагилар: соғ бўла туриб ишсиз юриш, зинокорлик, ота-онага оқ бўлиш, савдо-сотикда фирромлик қилиш бировнинг ҳаққига, омонатига хиёнат қилиш, қасамхўрлик, судхўрлик, ўғирлик, қароқчилик, ароқхўрлик, ғийбат, тухмат, бўхтон, жосуслик, қотиллик, порахўрлик ва бошқалар киради. Хуллас, ҳаром инсон ва жамиятга зарар келтирадиган иш ва амаллардан иборат.

Исломда ота-онага меҳр-муҳаббат, ғамхўрлик, фарзанд-тарбияси ва оилага садоқат масалаларига алоҳида эътибор берилган. Кишиларни яхшилик қилиш, савоб ишларга қўл уриш, инсофли-диёнатли, виждонли бўлиш, меҳр-шафқатлилик, тўғрилиқ, ростгўйлик, софдил бўлиш, биродарга ёрдам бериш, камтарликка чакириш ғоялари илғари сурилган.

Юқоридаги инсон маънавияти хусусиятлари каби масалаларни айрим жиҳатлари мазкур китобнинг учинчи бобида алоҳида мавзуларда кўриб чиқиш назарда тутилгани сабабли улар ҳақида ушбу мавзу давомида батафсил тўхтаб ўтишни лозим топмадик. Ҳадисларда ахлоқий камолот масалаларида айтилган баъзи фикрлардан намуна келтириш билангина чекландик, ҳолос.

Мунофиқлик белгиси учтадир: ёлғон сўзлаш, ваъдасининг устидан

чиқмаслик ва омонатга хиёнат қилишдир;

- Омонат қўйган кишининг омонатини ўз вақтида адо этинг;
- Хаққингизга хиёнат қилган кишига сиз хиёнат қилманг,
- Қачонки, бир гуноҳ қилиб қўйсангиз, уни ювиш учун

орқасидан бир савобли иш қилинг.

Ўзимдан кейин қоладиган умматларим учун уч нарсадан қўрқаман:

1. Нафсу хавога берилиб, йўлдан озишдан;
2. Нафсоний ва шаҳвоний хиссиётга берилиб кетишидан;
3. Илму маърифатга эга бўла туриб, ғофилларнинг ишини тутишидан;

Бешта нарсадан олдин бешта нарсани ғанимат билинг.

Ўлимдан аввал тирикликни, бетобликдан аввал саломатликни, бандликдан аввал буш вақтни, кексаликдан аввал ёшликни, фақирликдан олдин бойликни.

Авалло онангга, яна онангга ва яна онангга, сўнг эса отангга яхшилик қил.

Ота-оналарнинг кексалик вақтида ҳар иккисини ёки бири бўлмаганда бошқасини рози қилиб, жаннатий бўлиб олмаган фарзанд хор бўлсин, хор бўлсин ва яна хор бўлсин.

Пора берувчи ҳам, уни олувчи ҳам дўзахга маҳкумдир. Ҳадиси муборакдан келтирилган ушбу мисраларнинг маънавий жихатларига изох, беришнинг ҳеч бир хожати йўқ.

Исломда илм-фанни эгаллаш, маърифатли бўлиш жуда катта савобли иш экани қайта-қайта таъкидланади. Бешиқдан то қабргача илм излаш лозимлигини қайд қилинишининг ўзи катта тарбиявий аҳамиятга эга. Ҳадислардаги «Садақанинг афзали мўмин киши илм ўрганиб, сўнг бошқа мўминларга ҳам ўргатишдир», «Илм ибодатдан афзалдир» каби фикрлар ҳам таҳлилга муҳтож эмас.

Қуръони Каримда «Илм» сўзи асосида «Алима» —билмоқ; феъл" негизига таянган калималар 750 маротаба учраши илмий тадқиқотларда қайд этилган. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга илк нозил бўлган оят ҳам «Икра,...» «Ўқи» сўзидан бошланади. Ушбу оят шундай: «Ўқи! Сенинг ўта қарамли

Парвардигоринг қалам воситаси билан таълим берди. Инсонга у билмаган нарсаларни ўргатади» деб нозил қилинган. Кўринадики, Ислом эътиқоди аввал бошданок; инсонни уқиб-ўрганишга, илм воситаси билан дунёни англаб етишига тарғиб этади.

Ислом маънавиятида инсоннинг ер юзида халифа қилиб белгиланиши унинг яна бир муҳим жиҳати ҳисобланади. Қуръони Каримнинг жуда кўп оятларида инсоннинг азиз ва мукаррам қилиб яратилгани,. унга ер ва осмондаги барча нарсалар бўйсундириб қўйилганлиги алоҳида уқтириб ўтилади.

Инсон Оллоҳнинг халифаси сифатида билим эгаси, ёруғ дунёнинг барча билимларига унинг идроки етади. Фақат кибрга берилиб кетмаса, ўзини ҳаммадан ортиқ қўя бошламаса бас. Парвардигор бизни инсон қилиб яратган экан, ақл-хуш, илму-амал берган экан, демак, биз инсон сифатида тафаккур қилиб, дунёвий илмларни — дунёни ўрганиб, дунё орқали Оллоҳнинг зотини, илмларини кашф этиб яшашимиз керак. Дин — рухиятимиз тарбиячиси, илм — дунёни ва охиратни билиш қуроли, инсон унисини ҳам, бунисини ҳам эгалламоғи керак, Бизнинг боболаримизнинг йули ана шундай бўлган. Бир мисол келтирамиз. Ривоят қилишларича, Абу Али Ибн Сино билан машҳур шайх Абусаид Абулхайр учрашибдилар. Улар бир кеча бир-бирларига ҳеч нарса демай суҳбатлашиб чиқибдилар. Эрталаб Шайхнинг шогирдлари ундан Ибн Сино ҳақида нима дейсиз, деб сўраганларида, Абусаид Абулхайр: -Мен нимаики важд (интуиция) билан билган бўлсам, у ақл билан билиб олган», дебди. Ибн Сино эса ўз шогирдларига: "Мен нимаики ақл билан билган бўлсам, у кўнгил билан идрок этади», деб айтган экан. Кўринадики, Ибн Сино дунёвий билимлар олими, Абусаид Абулхайр эса — тасаввуф шайхи, илоҳиёт олими. Аммо, улар бир-бирини тушунган ва ҳар икки илм ҳам кераклигини англаганлар.

Ёки олайлик, Мирзо Улуғбек билан Хожа Аҳрор Валийни. Улар замондош, бир шаҳарда яшаганлар. Улуғбек мунажжим ва шох, унинг шогирдлари аниқ фанлар вакиллари. Хожа Аҳрор эса мўътабар дин арбоби, рухоний зот Аммо, улар бир-бирларига ҳалақит берган эмаслар, аксинча, бири илмий маърифатни, иккинчиси бўлса рухоний маърифатни ривожлантириб, бир-бирига кўмак берганлар.

Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Ал-Беруний, Ал-Бухорий, Ғаззолий, Ҳамадоний, Ғиждувоний ва бошқа улуғ зотларнинг ҳаёт

тарзи, илм учун фидойилиги, эътиқод-имонининг поклиги билан бизларга ибратдир. Буларнинг ҳаммаси кўрсатадики, диндорлик ҳам маърифатни, юксак маънавиятни талаб қилади. Киши қанча чуқур илм эгаси бўлса, олам ва одам моҳиятини англасса, унинг Оллоҳни англаши, имони ҳам шунча мустаҳкам бўлади.

Ҳап хоҳ диний, хоҳ дунёвий маърифатни тўғри ва чуқур англашда, ҳар икковини ҳам эгалламай нодон, жоҳил бўлиб қолмасликдадир.

Ҳар икки илмни эгаллаган киши икки дунёсини обод қилади.

Ислом бу фақат ақида эмас, аввало, маърифат, илмдир. Ислом тарихига назар ташласак, Муҳаммад пайғамбаримизгача бўлган давр арабларда «Жоҳилия» даври деб аталади. «Жоҳилия» нодонлик даври дегани. Ислом ана шу нодонлик даври ўрнига кенг маънода маърифат, маданият вужудга келтирди, илм-фан, фалсафа, адабиёт ва санъатни ривожлантирди, ўзига хос маънавият ва маърифатни яратди. Бизнинг улуғ боболаримиз Ислом маънавияти ва маърифати тараққиётига улкан ҳисса қўшиб, калом илми, фикҳ, тасаввуф таълимотини ривожлантирдилар.

Яқин ўтмишнинг ёмон асоратларидан бири шуки, собиқ, шўро тузумида дунёвий илм ва диний-фалсафий таълимот бир-бирига қарама-карши қўйилди. Улар бир-бирини инкор этадиган ҳодисалар тарзида талқин этилди. Диний тафаккур дунёвий илм ривожига монелик кўрсатадиган чиркин бидъат сифатида қораланди.

Биз бугун бундай қарашларнинг тубдан зарарли ва тарихан асоссиз эканлигини очиқ айтишимиз мумкин. Дунёвий ва диний илм юқорида кўрсатганимиздек, ўтмиш асрларда доимо ҳамкор ва ҳамнафас бўлиб келганлигини тарихнинг ўзи тасдиқлайди.

«Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Бунга башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотуридий ва Абу Райхон Беруний, Имом Ғаззолий ва Ибн Сино, Имом Термизий ва Абу Наср Форобий сингари буюк

заковат соҳиблари яшаб фаолият кўрсатган даврлар ёрқин мисол бўла олади»¹.

Мустақиллик туфайли фарзандларимизни дунёвий билимлар билан бир қаторда Имом Бухорий тўплаган ҳадислар, Нақшбандий таълимоти, Термизий ўғитлари, Яссавий ҳикматлари асосида тарбия қилиш имконига эга бўлдик.

Қуръони Карим ва пайғамбаримиз ҳадисларининг энг муҳим ва салмоқли қисми кишиларда юксак инсоний фазилатларни шакллантиришга қаратилганлигидир. Улардаги ота-онага, илмга муносабат, сабр-бардош, шукроналикка даъват, ўзаро меҳр, меҳмондўстлик, етимпарварлик, вафо ва садоқат, ҳалол луқмани шарафлаш, камтарлик, камсуқумлик, самимият, ростгўйлик ва бошқа чин инсонийлик хислатларининг биринчи ўринга қўйилиши барча инсоният учун бебаҳо умуминсоний маънавий бойлик тизимини ташкил этади.

Жисмоний ва маънавий покликка интилиш Ислом ахлоқининг, Расулуллоҳ ҳадисларининг яна бир муҳим мавзу йўналишидир. Таҳорат, ғусл масалалари ташқи озодалик талаблари булса, ҳаромдан, ёлғон сўз, ғийбат, тўхмат, зинокорлик, ўзга ҳақиқа хийнат, ноҳақлик ва зулмга йўл қўймаслик, улардан қатъий сақланиш ички, маънавий покликка оид талаблардир. Буларнинг ҳаммаси Қуръони Карим ҳамда Расулуллоҳ Ҳадисларида ва уларга асосланган шариатда жуда қатъий қилиб қўйилган.

Хуллас, ислом барча мўминларни юксак маънавийликка чорловчи, инсонпарвар дин эканлигини англаб етишимиз зарур. Шундагина диндан маънавий ва маърифий тарбияда фойдаланиш заруратига тўғри ёндашамиз.

Комил инсон ва унинг шарқона фазилатлари

Комил инсон тушунчаси маънавий баркамол инсон тушунчаси билан ҳамоҳангдир. Манавий баркамолликка эришмай комил инсон даражасига етиш МУМКИН ЭМАС. Демак, маънавий баркамолликка интилиш – бу қомил инсон даражасига эришиш учун интилишдир. Комилликка инсон бутун умри давомида эришиб боради. Учала тушунча; соғлом авлод, маънавий баркамол, комил инсон — даражама - даража чуқур маъно касб этади. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, комил инсон бўлишнинг аниқ чеки ва чегараси йўқ. Бизнинг кўхна тарихимизда юзага келган, ҳалқ, мамлакат тарихида катта маънавий – ахлокий тарбия ролини

уйнаган тасаввуф комил инсон назарияси ҳақидаги, уни тарбиялаш, вояга етказиш ҳақидаги таълимот ва амалиёт саналади. Мазкур масалани тасаввуф таълимотидан келиб чиққан ҳолда баён этишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Комил инсон биз учун идеалдир. У барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи мутлақ руҳга туташ, файзу каромати сероб, қалби эзгу туйғуларга лиммо-лим тўла покиза зот. Комил инсон одамзод орзу қилган жамики эзгу ҳислат ва фазилатларнинг ифодачиси.

Комил инсонлар жамиятнинг тирик виждонларидир. Кишилар уларга қараб хушёр тортадилар, дунё беҳудалигидан ўзларига келиб, ўз қалбларига, уз қилаётган ишларига разм соладилар, тавба-тазарру қиладилар. Комил инсонларнинг афъолу аъмоли инсонлар дилига қувват, кўзига нур бағишлаган.

Комил инсон ҳақида тасаввуф адабиётида кўп асарлар битилган. Ана шундай кишилардан бири XIII асрда яшаган Азизиддин Насафий бўлиб, «Инсони комил» номли рисоласида комил инсонга таъриф бериб шундай ёзади: «Билгилки, комил инсон деб шариат ва тариқат ва ҳақиқатда етук бўлган одамга айтадилар ва агар бу иборани тушунмасанг, бошқа ибора билан айтайин: билгилки, комил инсон шундай инсондирким, унда кўйидаги турт нарса камолатга етган бўлсин: яхши суз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф». Бу сифатлар билан зийнатланган одам ёлгон, риё ва бадкирдорликдан чекинади, ҳамма вақт эзгу ният билан яшаб, эзгу ишларга тайер туради.

Яхши сифатларни эгаллаб борган одам комил инсон мартабасига кўтарила олади. Комил инсон — инсонларнинг энг мукаммали, энг оқили ва доноси. Комил инсон инсонлар жамияти ичидан етишиб чиқадиган мўътабар зотдир. Инсонлар комилликка ахлоқий – маънавий покланиш жараёнида эришадилар. Комилликнинг белгиси ҳақ йулидан бориб, халққа фойда келтиришдир. Киши ўз сўзи, амалий ишлари, нияти билан қанчалик одамларга фойда келтирса, ёмонларни туғри йулга солса, ҳақ йулида фидо бўлса, у шунча комил бўлади. Комил, баркамол инсонни тарбиялаш, вояга етказиш ҳақида мусулмон Шарқи ахлоқи тарихида инсон ҳаёти учун дастуруламал, қулланма вазифасини ўтаган кўп пандномалар, халқ китоблари яратилган. Шулардан баъзиларини санаб

ўтамиз. Чунончи, Кайковуснинг «Қобуснома», Саъдийнинг «Гулистон», «Бўстон», Амир Темурнинг «Темур тузуклари», Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон», Алишер Навоийнинг «Маҳбубул-қулуб», Хусайн Воиз Кошифийнинг «Ахлоқи муҳсиний» ва бошқаларни кўрсатишимиз мумкин. Бу асарларнинг кўпчилигида одил шох ва адолат, ҳалоллик, софлик, поклик, туғрилик, ростгўйлик, инсонпарварлик, маърифатли бўлиш каби инсоннинг шарқона фазилатлари берилган.

Алишер Навоийнинг «Насойимул муҳаббат» асарида комил инсонга хос хусусиятлар, унинг шарқона фазилатлари санаб ўтилган. Булар қаторига улуғ мутафаккир қуйидагиларни киритади: тавба, ҳалол лўқма билан қаноатланиш, ўз касбидан топиб кун ўтказиш, шариатга риоя этиш, барчадан ўзини кам деб билиш, ҳатто фарзандлари, хизматкорларига кўполлик қилмаслик, чучук тилли бўлиш — яхши, мулойим тилли бўлиш, раҳмдил бўлиш, сахий бўлиш, мард бўлиш, ҳалимлик, хушхўлқ бўлиш, ризо-розилик билан кун ўтказиш, сабрли бўлиш, садоқатли, вафоли бўлиш, риёзат чекишдан кўрқмаслик ва бошқалар.

Шу тариқа ўтмишда, комил инсоннинг ўзига хос ахлоқ кодекси ишлаб чиқилган бўлиб, бу сифатларга эга бўлиш ҳар бир одамнинг орзу-армони деб қаралган. Комил инсон ҳақидаги ғоялар катта ижтимоий-ахлоқий аҳамиятга эга бўлган. У инсонни шарафли, эзгулик ва буюк хайр руҳида тарбиялаш, меҳру муҳаббат, вафо ва садоқатни кучайтиришга хизмат қилиб келди. Ҳар замон, ҳар лаҳзада инсонларга уларнинг инсонлигани эслатиб, ёвуз, қабих, ишлар, ножуя хатти-ҳаракат ва қилиқлардан сақланишга кўмаклашди, уларда имон ва виждон биносининг пайдо бўлишини таъминлаб келди.

Комил инсон имон ва ЁТИҚОДЛИЛИК, Ҳалоллик ва покликнинг олий тимсоли. Биз ҳаммамиз шунга интилиб яшамоғимиз лозим. Мустақил Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтиш шароитида имонли бўлиш, ҳалоллик ва поклик, виждонли ва диёнатли бўлиш нечоғлик зарур эканлиги ҳаммамизга аён. Мана шунинг учун ҳам Президентимиз маънавий баркамол инсон тарбиясида ёшларимизни элини, ватанини севувчи комил инсон қилиб тарбиялаш ишига алоҳида аҳамият бериб келаётир. Президентимизнинг қуйидаги таърифида комил

инсоннинг асосий хусусиятлари ҳар тарафлама чуқур ва теранлик билан баён қилиб берилганлиги диққатга сазовордир: «Комил инсон деганда, —деб ёзади Ислом Каримов, — биз аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз»¹.

Унинг шаклланганлиги даражасини характерловчи энг муҳим фазилатлар эса қуйидагилардир: ақлий зукколик, ҳуқуқий комиллик, ахлоқий етуклик, сиёсий теранлик, меҳнатга ҳалол муносабат, юксак маданий, маънавий савия, профессионал ифтихор, миллий ва умуминсоний ғурур ва бошқалар.

Тасаввуфда инсондаги жамики худбинликлар, иллатлар, разолат дунёсига хирс қўйиш жисм эҳтиёжи ва нафс таъмасидан келиб чиқади, деб ўргатилади. Комил инсон бўлиш учун аввало, жисм ва нафс эҳтиёжи ва таъмасини енгиш керак. Дунёга, бойликка меҳр қўйиш кишини нафсига қул қилиб қўяди. Дарвеш, сўфий нафсни рад этади. Нафс барча фалокатлар сабабчиси, инсонни тубанлаштирувчи нарсас. Инсонни фалокат ботқоғидан, тубанлик жаридан кутқариб, уни поклашнинг бирдан-бир йули нафснинг эҳтиёжини енгишдир. Бунинг учун дунё муҳаббатидан воз кечиш ва Оллоҳ муҳаббатига кўнгил боғлаш даркор. Сўфийликда буни дунё моҳиятини ва ўзлигини, инсонийликни англаш йули деб қаралган. Ўзлигини англаган киши эса дунё ва унинг бойликлари ўткинчи эканлигини англайди. Хожа Баҳоуддин айтадилар: «Ўз нафсининг ёмонлигини таниш ўзлигини танишдир».

Демак, тасаввуф илми — инсон ҳақидаги илмдир. У инсон Калбига сайқал бериш илми. Биз бу илмдан 70 йил давомида беҳабар эдик. Инчунун, биз неча замонлар инсондан беҳабар қолдик ва не замонлар қалбимиздан файз кетди. Ўтмишдаги Хожа Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Хожа Баҳоуддин Нақшбандийлар юртимиз ва халқимизнинг файзи камоли эдилар, Истиклол туфайли шу нур, шу файз бизга қайтди.

Шуни ифтихор билан қайд этишимиз лозимки, тасаввуф таълимоти тараққиётида Туркистон фарзандларининг хизмати беқиёс бўлган. Хожа Ҳаким ат-Термизий, Шайх Абу Мансур ал-Мотуридий ас-Самаркандий, Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Хожа Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний, Шайх Нажмиддин

Кубро, Хожа Али Ромитаний, Абу Али ал-Фармадий, Юсуф Ҳамадоний, Баҳоуддин Нақшбанд каби сиймолар илоҳий маърифат йўлининг раҳнамолари бўлдилар. Улар яратган таълимот ва илгари сурган маънавий-ахлоқий ғоялар ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Чунончи, Ахмад Яссавий ҳикматларида илгари сурилган ахлоқий панд-насиҳатлардан молпарастликни фожиа этиш, кишиларни инсофли, диёнатли, имонли бўлишга чақиришда фойдаланиш ўринли. Яссавий инсон ҳаётидаги катта кураш - нафсни таслим этишга хизмат қиладиган кураш деб ҳисоблаган. Нафсга мағлуб шох.— қул, нафсдан устунликка эришган ғариб — шохдир, деб айтади. Нафс инсон учун катта ёвдир. Шу ёвнинг бошини янчган, уни енгган, нафсга таслим бўлмаган кишининг ғурури ва инсоний кадр-қиммати ҳеч ким поймол қила олмайди, деб билган. Ўз ҳикматларидан бирида шундай дейди:

Нафс йулига кирган киши расво бўлур,

Йулдан озиб, тойиб, тузиб гумроҳ. бўлур.

Ётса-турса шайтон билан ҳамроҳ. бўлур....

У нафс бандаларига қарата «Нафсни тебгил, нафсни тебгил эй бадкирдор» деб мурожаат этади, ва

«Нафсим мени йўлдан уриб хор айлади,

Термултириб халойиққа зор айлади», — деб нафс бандаларини танқид этади. Нафс инсондаги бутунликни, имонни синдиради, маънавий жихатдан жарликка қулатади. Шу боис «Нафсни таниб меҳнат етса роҳат», — деб хитоб қилади. Бу ғоялар бизнинг ҳозирги кунимиз, тарбиямиз учун ғоят муҳим.

Мовароуннаҳр тасаввуф таълимотида Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга эканлигини ҳам қайд этишимиз лозим. Нақшбандия таълимоти хайратланарли даражада ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий маъно ва моҳиятга, ҳаётий мазмунга эга.

Нақшбандия маънавий-ахлоқни таълимотида ҳур фикрлиликка кенг ўрин берилган. Бу сулукдагилар меҳнат қилиш, илм олиш, ўз меҳнати эвазига ҳалол яшаш, ноз-неъматларни кўпчилик билан баҳам кўриш, ҳаммага яхшилиқни раво кўришни афзал билганлар.

Баҳоуддин Накшбанд: Айбсиз одам йук, шунинг учун агар айбсиз дўст ахтарсак, дўстсиз қоламиз, — дер эдилар.

Одамларга яхшилик қилиш энг юксак инсоний бурч эканлигини таъкидлаб, шам каби бўлгин ва одамларга ёруғлик бер, ўзинг эса коронғуда бўл, деган эканлар.

Хожа Баҳоуддиннинг «Дил ба еру даст ба кор» — «Кўнгил Оллоҳда бўлсину, кўлинг эса ишда» ҳикматларининг инсон маънавий дунёси такомилидаги аҳамияти бекиёсдир.

Тасаввуф тариқатлари ҳақида сўзлаганда Нажмиддин Кубро асос солган Кубровия ҳақида ҳам тўхтаб ўтишни маслаҳат берамиз. Биз Нажмиддин Кубро сиймосида фақат тариқат бошчисини эмас, балки ўз ватанини, халқини дилдан севган инсонни ҳам кўрамиз. 1221 йилда босқинчи мўғул галалари қадами Хоразмга етиб боради. Муҳаммад Хоразмшоҳ, мамлакатни, фуқарони ўз ҳолига ташлаб қочади. Шу қалтис дамларда Урганчни ҳимоя қилишга 76 ёшлик Нажмиддин Кубро бошчилик қилади ва жангда қаҳрамонларча шаҳид бўлади. Унинг сиймоси халқ қаҳрамони сифатида асрлар оша яшаб келмоқда.

Нажмиддин Кубро асос солган Кубровия тариқатининг қоидалари ўнта бўлиб, уларда бу тариқат йўлини тутган сўфийнинг ички маънавий дунёси қандай бўлиши кўрсатилган. Инсоннингсабр тоқатли бўлиши, бойлик ва мол-мулкка муккасидан кетмаслик, ҳар қандай пасткашлик, риё, макр ва хийла-найрангга бормаслик, ҳайвоний хусусият — шаҳвоний ҳирсларга берилмаслик ғоялари илгари сурилади.

Хулоса қилиб айтганда, тасаввуф илми — инсон ҳақидага илмдир. Инсон қалбига сайқал бериш илми. У инсон одобини — яъни маънавиятини янада юксалтирди. Бутун ислом ахлоқининг энг муҳим қадриятларини бир нуқтага жамлади. Шу тариқа тасаввуф комил инсон назарияси ва амалиётини ишлаб чиқди.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Тошкент Ислом Университетини ташкил этиш тўғрисидаги фармони ва шу фармонга шарҳда таъкидланганидек: «Ислом оммалашуви ва ривожини сифатида вужудга келган тасаввуф ҳам Ўрта Осиё шароитида Яссавия, Кубровия, Накшбандия

тариқатларини вужудга келтирдик, улар бутун Ўрта Шарқ ва Жанубий Осиё мамлакатларининг асрлар давомида маънавий, маданий ривожланишида муҳим рол ўйнади»¹.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Ислом, Қуръон, Ҳадис, маънавият, маърифат, баркамол авлод, комил инсон, маънавий поклик, тасаввуф, диний ва дунёвий илм, инсон одоби, ахлоқ.

АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., 2008.
2. Ат-Термизий ҳадислари. Шарқ юлдузи, № 9, 1990.
3. Қуръони Карим. –Т.: Чўлпон, 1992.
4. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил Ал-Бухорий. Ҳадис. –Т., 1992.
5. Ҳазрати Пайғамбарнинг ҳаёти. –Т.: Камалак, 1996.
6. Имомназаров М. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. (рисола). Т.: Шарқ, 1996.
7. Зиёев Х. Истиқлол маънавият негизи. –Т.: Маънавият, 1999.
8. Каримов И.А. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. Халқ сўзи, 1999 й. 4 март.
9. Зиёев Ш. Абу Мансур ал-Матурудий. // Мулоқат, № 1, 2000.
10. Шарифхўжаев М., Давронов З. Маънавият асослари. –Т., 2005.
11. Отамуротов С, Хусанов С, Раматов Ж. Маънавият асослари. Ўқуш қўлланма.Т.; Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002 й.
12. Раҳимов Ж. Маънавият асослари. –Т., ТДЮИ, 2010.

